

KÁSA CSABA

KÜZDELEM A MAGYAR NEMZETPOLITIKÁÉRT

Két évvel ezelőtt Magyarország Földművelésügyi Minisztériuma elhatározta, hogy feldolgozza és könyvsorozatban megjelenteti Darányi Ignác egykori miniszter munkásságát. Az a döntés született, hogy a XIX. sz. végi magyar liberális politika egyik szép, de lehet, hogy legszebb fejezetét, a Firczák Gyula püspök által 1896-ban felvetett, a következő évre előkészített és a magyar kormány által felkarolt, Darányi Ignác földművelésügyi miniszter irányításával, Egán Ede miniszteri biztos vezetésével 1897-től zajló hegyvidéki gazdasági akció történetét dolgozzuk fel először. Eredménye a Herman Ottó Intézet kiadásában tavaly ősszel megjelent, *Darányi Ignác, a magyar mezőgazdaság megújítója* című könyvsorozat első két kötete.

Az első kötet *Botlik József A magyar nemzetpolitika előfutárai Darányi Ignác – Egán Ede – Kazy József* című tanulmánya, mely a kor kimagasló földművelésügyi miniszterének életútját, továbbá hivatala vezetésével elindított és működő hegyvidéki gazdasági akció történetét – az 1944. őszi szovjet katonai megszállással történt felszámolásáig – ismerteti.

A második Kása Csaba válogatásában *Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért* címmel hatvanhat, eddig nyomtatásban még meg nem jelent, vagy több mint 100 éve kiadott, de ma már szinte hozzáférhetetlen dokumentumot ad közre, amelyek híven mutatják be a ruthén akciónak nevezett népmentő tevékenységet, kezdetétől 1910-ig.

A két kötet könyvesbolti forgalmazásban nem kapható, kizárólag a kiadó <http://www.hermanottointezet.hu/daranyi> weblapján rendelhető meg.

Tanulmányunk a dokumentumkötet szerkesztésének érdekességeit mutatja be. Az Ungvári Nemzeti Egyetem Bercsényi Könyvtárában 2019. február 19-én elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata.

Bartha Miklós országgyűlési képviselő, közíró, a székelyföldi Rugonfalva híres szülöttje számolt be lapjában, a kolozsvári *Ellenzék* belső részletesen és elfogulatlanul Egán Ede népmentő tevékenységéről. 1901 januárjában kezdte el a hírlap folytatásokban közölni írását, melyet a nagy érdeklődésre való tekintettel kötetben is kiadott. Ekkor Egán már halott volt.

A *Kazár földönt* és szerzőjét a könyv megjelenése után hírlapi cikkek száza támadták. Barthát antiszemitának nyilvánították. Közadakozásból állított szobrát a szovjet tankok árnyékában bejövő kommunisták ledöntötték. Liberális utódaik a mai napig akadályozzák annak helyreállítását és gyalázzák a közíró-politikus emlékét.

De nemcsak a *Kazárföldön* és szerzője jutott erre a sorsra. A hegyvidéki akcióval kapcsolatos dokumentumok is eltűntek – szinte teljesen – mára.

Az akkori kárpátaljai gazdasági elmaradottság és szegénység egyik első leírása közgyűjteményben tudomásunk szerint csak egyetlen, töredezett példányban létezik.² Firczak püspök kinyomtatott emlékirata³ összes példányát megsemmisültnek jelezte egy 1977-ben megjelent tanulmánykötet.⁴ Egán Ede Darányinak írt javaslata⁵ eleve bizalmas anyagként készült. Egy darabot találtunk belőle. A munkácsi értekezlet gyorsírási jegyzőkönyvének egyetlen kiadását⁶ a képviselőház tagjai számára nyomtatták ki, amelyet az azt igénylők a Tisztelt Ház irodájában felvehettek. Tudomásunk szerint öt példány maradt fenn belőle. Ebből a szempontból nem jobb a helyzet a sajátos szerepű, rövid ideig Egán Ede miniszteri megbízotthelyettesi tisztségét betöltő Páris Frigyes öngazolási törekvéseivel,⁷ vagy Bihar Jenő Egán Ede halála körülményeit vizsgáló füzetével⁸ sem. Egyiknek sem éri el a fennmaradt példányszáma a tízet. Az akció körüli vitákkal foglalkozó hírlapok egy töredékét digitalizálták, így, ha körülményesen is, de hozzáférhetőek. Nagy részük azonban csak az Országos Széchényi Könyvtárban található meg, ahol mikrofilmen olvashatóak.

Bármilyen meglepő tény, a hegyvidéki gazdasági akcióról a mai napig nem jelent meg forrásgyűjtemény. A Kemény G. Gábor által szerkesztett *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. II. kötete (1892-1900) tartalmaz néhány kapcsolódó forrást, azonban valaki fontos tartalmi csonkítást is elkövetett a közlés során. Másik kiadvány is alkalmazott hasonló módszert céljai eléréséhez – de erről később.

Talán nem túlzó az a megállapítás, hogy a hegyvidéki akció néhány dokumentuma annak köszönhető megmenekülését, a mai napig tartó fennmaradását, hogy egyes közlések során legyen miből idézni, az adott kötet koncepcióját alátámasztó hamisításhoz. Mert nemcsak koncepciók perke léteznek, hanem koncepciók történetírás is. Amely bizonyos körök aktuálpolitikai véleményét kívánja kreált történelmi „tényekkel” alátámasztani. Az elkövetés sokszor végtelenül egyszerűen következik be. Például kihagynak egy részletet, s ezáltal már egész más következtetést lehet levonni az idézett szövegből.

Erre a dokumentumkötetünk bevezetőjében bemutatunk egy példát. Komoróczy Géza egyik szöveggyűjteményébe beválogatta Egán munkácsi jelentésének részletét.⁹ A dokumentumközlés bevezetőjében alaptétele, hogy Egán antiszemita volt: „Egán eszmevilága abból a politikai irányzatból nőtt ki, amely a dualizmus korában, többek közt Istóczy Győző kezdeményezése nyomán, korlátozni vagy egyenesen tiltani akarta a galíciai és oroszországi zsidók bevándorlását. Bevallottan eleve zsidóellenes szellemben kezdte meg és folytatta tevékenységét.” A térségben élő zsidó lakosságot Egán nem igazi zsidóknak tekintette – folytatódik a bevezető –, hanem önkényesen, minden történelmi alap nélkül „kazároknak nevezte, uzsorával, a ruthén lakosság gazdálkodásának tönkretételével vádolta őket, és minden eszközzel kiszorításukra törekedett. „Végül Komoróczy a bevezető utolsó mondatában megfogalmazta ítéletét, amit feltehetően a dokumentumközléssel kívánt bizonyítani: „Hivatkozva rá vagy anélkül, Egán volt a XX. századi fajvédő politikai irányzatok egyik őse.”¹⁰

Az eredeti, kinyomtatott munkácsi beszámoló 194 oldal terjedelmű, a szöveggyűjteménybe felvett része a 140. oldaltól a 163. oldalig tart. Mivel a jelentést kötetünkben teljes egészében közöltük, az olvasóra bízunk annak eldöntését, hogy a kiemelt 23 oldalas rész – de inkább az egész irat – bizonyítja-e a miniszteri kirendeltség antiszemita működését, s ha igen, mennyiben?

Azonban a hivatkozott kötet szerkesztője, Komoróczy Géza – a dokumentumközlés elfogadott szabályait megszegve – négy fontos részletet kihagyott. Az elsőt – az eredeti nyomtatott szövegben egyoldalnyt – ráadásul nem is jelezte. Itt Egán Ede arról beszélt, hogy a kirendeltség működése nem antiszemita. A téma iránt túlérzékeny sajtó, ha lett volna ilyen, megírta volna. De addig erről hírlapi cikk nem született. Majd jelezve, hogy ez ezután se történhessen meg, kírta a Schönborn-Buchheim hitbizomány munkács–szentmiklósi uradalma bérlői közül azokat a zsidókat, akik a kirendeltség útján jutottak földterülethez. Végül felolvasta a 30 zsidó bérlő nevét. Ez a névsor maradt ki, a kihagyás jelölése nélkül a dokumentumközlésből.

Miért fontos ez a névsor? Azért, mert cáfolata a kirendeltség antiszemitizmusának. Összesen 1793 földbérlet köttetett meg addig, tehát valamivel több, mint 1,6% volt a zsidó bérlők aránya. Lehetne vitát nyitni azon, hogy ez elegendő-e, vagy maradt-e kielégítetlen bérleti igény? Csak egyet nem lehet állítani, azt, hogy a zsidókat kihagyta Egán az akció nyújtotta előnyökből.

A második esetben – ami kimaradt – Egán elmondta, hogy 20–25 tanú előtt őrzésre átadott pénzes táskáját, melyben a kirendeltség ellátmánya volt 8 ezer ezüstkoronában, az éjszaka ellopták. Ez szerinte máshol is előfordulhatott volna, de mindegyik helyi beszélgetőpartnere azon az állásponton volt, hogy az elkövetőkre soha sem fog fény derülni. Egyébként pedig itt – Munkácson – a lopások, betörések napirenden vannak. A tettest sosem derítik fel, a nyomozás a legnagyobb nehézségbe ütközik. A hatósági közegek minden pillanatban készek lehetnek arra, hogy őket leütik vagy meggyilkolják. Ebben az esetben is mindenki tudja, hogy valószínűleg kik a tolvajok.

Ez a rész feltehetőleg azért maradt ki, mert a munkácsi rendőrség mégis megtalálta a tetteseket, és elfogták *Morgenstern Volfot* és *Weisz Jakabot*. Ezt a korabeli sajtó közzé is tette, mi lábjegyzetben hivatkoztunk rá.

A harmadik kihagyás mindössze egy átlagos bekezdés hosszúságú. Beszéde során Egán hangsúlyozta, hogy a keletről történő bevándorlást állami ellenőrzés alatt kell tartani, amelyhez rendőri intézkedések szükségesek. Ezután – ez a rész maradt ki itt – a belügyminisztérium jelenlévő képviselőjéhez fordult, és kifejezte reményét, hogy a belügyminiszter is csatlakozni fog a közgazdasági akcióhoz, és megteszi a szükséges intézkedéseket. Nem igazán érthető a kihagyás, mert a szövegrész olyan rövid, hogy terjedelmi szempont nemigen jöhetett szóba. Talán az volt az oka, hogy nem illett az előre eldöntött ítéletbe? Hogyan lehetett antiszemita az a tevékenység, amelyről szóló beszámolót úgy hallgatta végig a liberális kormány belügyminisztériumának a képviselője, hogy annak bármely – így ezen – részlete ellen is tiltakozott volna?

A negyedik, egyben utolsó csonkításban először Egán egy, a beregszászi törvényszéken tárgyalt esetet ismertetett, méghozzá *Jäger Hersch* 52 rendbeli uzsoraügyét. Ezután bejelentette, hogy ő, mint a földművelésügyi miniszter képviselője, a kirendeltség által alapított szövetkezeti áruaktárak részére meg kívánja szerezni az italméresi jogot. Végül megemlítette, ez ellen hatalmas az ellenállás, az erőszak és a vesztegetés.

A dokumentum elhallgatott részében Egán elmondta, mi az oka annak, hogy meg kívánják szerezni az italkiméresi jogot. Azt szeretné elérni, „hogy a népnek a pálinka, mely ezen elcsigázott szegény nép életében a tápszer fontos szerepével bír, a parasztnak hamisítatlan minőségben nyújtassék s hogy a népet a korcsmák demoralizáló hatása alól” felszabadítsa. Emiatt azonban az „érdekükben mélyen sértett regalébérlők s azok cinkostársai által most az egész szolyvai járásban, de különösen annak galíciai határ-

mentén lévő községekben egy oly elkeseredett harc támadt, s oly vérlázító állapotok keletkeztek, melyek, azt egészen bátran mondhatom, az egész Oroszországon kívüli Európa akármely részében még 150 év előtt sem voltak képzelhetők. Erőszak és megvesztegetés az egész vonalon. Egy-egy paraszt-szavazat 5–25 forint, a lelkész 200–2000 forintig terjedő összegekkel kínáltatnak meg, hogy az állami akcióval szemben szavazzanak. (...) Egy, az ottani vidék már elcsüggedt papságának segítségére más vidékről oda küldött lelkész, kit fent névleg megneveztem, kénytelen volt az éjszakákat nem a paplakásban, hanem a csendőrségnél tölteni, mert nem akarta, hogy – mert az ő életére törnek –, az illető pap családja is veszélyeztetve legyen. Már hetek előtt kénytelen voltam az ő életét baleset ellen állami költségen biztosítani, mert ő 5–6 gyermek apja, kik fentartójuk elvesztése esetében joggal engemet okolnának.”¹¹

A miniszteri megbízott által itt elmondottak minden tekintetben megállják a helyüket, és több más forrásból is alá vannak támasztva. Ráadásul ezekkel a tényekkel a kormány is tisztában volt. A pénzügyminisztérium ugyanis beszámolót kért a földművelésügyi minisztériumon keresztül Egántól. Magyarázatot igényeltek a tömeges kivándorlás okaira. Különösen arra, ezek között szerepel-e a pálinkaivás. Az eredeti kérést nem ismerjük, azonban válaszában Egán hivatkozik rá: A „pénzügyminiszteri átiratban, mint »a nép elszegényedésének és kivándorlási hajlama egyik főoka« többek közt a hegyvidéki népnek is különösen a ruthénnek nagy iszákossága is említetik. Kiemeltetik, hogy utóbbi szenvedélye oly erős, hogy még a denaturált szeszből készített italt is fogyasztja.”¹²

Egán részletes beadványában leírta a miniszternek az általa tapasztaltakat. Ez az 1901. július 10-én kelt, Darányi Ignác részére a máramarosi rutének tömeges kivándorlásáról írt jelentés most jelent meg először teljes terjedelmében.

A miniszteri biztos tudatában volt annak, hogy ezen az éghajlaton a nehéz munkát végző ruténnek szüksége van pálinkára. „A baj azonban nem is annyira a pálinkában van, mint azon tényben, hogy a pálinka kimérése az egész hegyvidéken lelketlen spekulánsok kezében van. Ezek minden alkalmat felhasználnak és éjjel-nappal afelett gondolkoznak, hogy a népet a pálinkaivásra minél inkább elcsábítsák, még akkor is, ha az illető addig nem is élt ezen itallal, és ha annak használatára nincs is szüksége. Céljuk, hogy a népet pálinkaivás által lerészegítsék –, azt mértéktelen pálinkaivásra ösztönözzék; minek eredménye számtalanra nézve a koldusbot.”¹³ Sze-

rinte „a pálinkaivás az utolsó két, vagy három évtized alatt mesterségesen lett a hegyvidéki népbe beplántálva. Most is vannak községek, melyekben a pálinkaivást még alig ismerik, számos községet tudnék felsorolni, melyben még 20–25 évvel ezelőtt senki sem ismerte a pálinkát. Még az a paraszt is, kit a vásár néha nagyobb városba hozott, egy fél pohárkával, vagy egy pohárkával ivott legfeljebb, és józanul visszatért hegyi falujába anélkül, hogy ezen ital után tovább kíváncszott volna. Teljesen biztos és megdönt-hetetlen módon beigazolható, hogy a pálinkát az egész hegyvidéken rendszeresen terjesztették a Galíciából beözönlő korcsmárosok és uzsorások. Italmérési jogot kért és a faluban korcsmát nyitott. A korcsma ajtajába kiállott és a népet megkínálta a vészthozó itallal. Számos esetet tudok, hol heteken át ingyen mérték a pálinkát, míg a népet hozzászoktatták. A férfiak távollétében az asszonyokat és leányokat becsalták a boltokba. Színes kendőket és pántlikákat adtak nekik ingyen és ráadásul egy kis édesített pálinkát s ezt ismételték addig, míg azokkal is megszerették az italt. Ha valami lakodalomról, keresztelőről, népiünnepélyről tudomást szereztek, ha a nép valamely helyre egyházi ünnepek alkalmával nagyobb tömegben zarándokolt, ha egy-egy nagyobb országos vásár látogatására egy-egy vízválás-tón át több községnek népe ugyanazon pontnál kénytelen volt elhaladni –, mindezen esetekben ott termett a falu megrontója az ő arkánumával.”¹⁴

A problémát Egán Ede úgy kívánta orvosolni, hogy ellenőrzött módon és minőségben árusíthatná a pálinkát a szövetkezeti áruraktárakkal. Üveges kiszerezésben és elvitelre, hogy ki-ki otthonában igya meg, így ne tudják rávenni a mértéktelen italozásra.

Visszatérve a Komoróczy-kötetre, a kihagyás további részében Egán a zsidó kocsmárosok, uzsorások erőszakoskodásairól beszélt. Itt Tegze Géza görögkatolikus lelkész esetére céltzott, akinek, mint a *Budapesti Hírlap* 1897-ben megírta, felperzselték a házat. „A házat bosszúból gyújtották föl eddig még ismeretlen tettesek. A lelkész ugyanis nagyban üldözte a falu népét fosztogató uzsorásokat és egyike volt az alsó-bisztrai hitelszövetkezet megalapítóinak. Háza már a megalapítás idejében szintén leégett egyszer.”¹⁵

De nem ez volt az egyetlen erőszakos eset. A *Pesti Napló* még gyilkosságról is beszámolt. „A félév óta fennálló zdenyovai hitelszövetkezeti áru-raktár már régen szállka volt az itteni uzsorások szemében, mert olcsó és jó portékája által a legrövidebb idő alatt közkedvelt lett a népnél, úgy hogy az ottani lakosság majdnem kivétel nélkül csak az »államszki« boltban – mint ők hívják – vásárolt s az uzsorások boltjai üresen állottak. Az érdekeikben

megsértett népszípolozók dühe tetőpontját érte el, midőn múlt héten a szövetségi áruaktár zárt edényekben kezdett pálinkát is árulni, hogy a népnek ezen, ily elcsigázott népnél nem luxuscikkszámba menő, hanem fontos tápszernek nevezhető cikket is hamisítatlan minőségben nyújtsa, s hogy kivegye a népet a korcsmák demoralizáló hatása alól. Kedden éjjel a zdenyovai áruaktár újabb áruszállítmányt kapott a szolyvai központból és a többek közt két hordó pálinkát is. A kocsiszt egy vele utazó bevándorlott felbérelte a gyilkolásra. Zdenyovára érve, a boltkezelőt fölkellette és az útközben kikölszönzött forgópisztollyal kétszer reája lőtt. A második golyó a tüdő mellett a szerencsétlen boltkezelő mellébe fúródott, aki most a munkácsi kórházban fekszik s e pillanatban már valószínűleg meg is halt.”¹⁶

Egán a szövetségi vezetőit csak úgy tudta munkájuk folytatására rávenni, hogy a hitelszövetségi elnökének és az alelnökének – aki egyébként a helybeli lelkész és jegyző volt – mint leginkább veszélyeztetetteknek, államköltségen 10–10 ezer koronára terjedő életbiztosítást kötött. Azért, ha megölik őket, gyermekeiket legyen miből felnevelni.

A szövetségi áruaktárak felgyűjtásával feltehetőleg gyakran fenyegették a kocsmárosok és a kereskedők a helybeli lakosságot. Az ettől való félelem olyannyira jelen volt, hogy még a székesfővárosi sajtó is említést tett róla. A *Budapesti Hírlap* jegyezte fel a munkácsi értekezleten résztvevők kirándulásáról Zúgó községben a következő esetet: Egy parasztházba betérve szóba elegyedtek az ottlakókkal.

„– Hogy van, bátya? kérdeztük a gazdától.

– Rosszul, felelt az fejét vakarva.

– Miért?

– Mert a szomszédomba került az ország boltja.

Az ország boltja a szövetségi üzlet.

– Hiszen az csak hasznára van, hogy ily közel kapja.

– Dehogy, inkább nagy baj az, sóhajtott a paraszt. A boltot bizonyosan fölgyújtják, és akkor leég az én házam is.”¹⁷

A munkácsi beszámolóról készült jelentés történetének egy érdekes, de elfelejtett részletét is felelevenítettük kötetünkben:

A miniszteri megbízott előadása – pontosabban a munkája támogatásához létrehozott végrehajtó bizottság 1900. február 12-én, Munkácson tartott ülésén élszóban előadott jelentésének gyorsírásos jegyzőkönyve – nyomtatásban is megjelent. Ennek oka a budapesti sajtó által antiszemitának beállított beszéd kapcsán, Egán és az akció ellen indított támadások kivédése volt.

A hírlapok rokonszenvvel kísért hozzáállása a rutén ügghöz 1900 februárjáig tartott, eddig íródtak tárgyilagos tudósítások. A munkácsi értekezletről elsőként február 14-én a *Magyarország* című lap közölt elfogulatlan beszámolót. A liberális *Budapesti Napló* Egán beszédének szinte csak a bevándorolt zsidók gazdasági tevékenységét bemutató részeiből közölt részleteket, azonban úgy eltorzítva, mintha csak a zsidók bírálata hangzott volna el. Az *Alkotmány* vezércikke a kormányt kritizálta, amiért eddig – bár a jogszabályi lehetőség meg lett volna rá – nem tett semmit a törvénysértő bevándorlás ellen.

Ugyanezen a napon a parlamentben Fest Lajos képviselő napirend előtti felvetésre kért engedélyt, amelyben felhozta Egán Ede munkácsi beszédét annak kapcsán, hogy az újságok ellentmondóan tudósítottak róla. Megkérdezte a jelen lévő földművelésügyi minisztert, hogy mi a valódi tartalma a Munkácson elhangzottaknak? Darányi válaszában ígéretet tett arra, hogy Egánnak lehetőséget fog adni, beszéde hiteles szövegének bemutatására.

Az elkövetkezendő három napban – február 15–16–17-én – a hírlapok világnézetük alapján különbözőképpen magyarázták az általuk nem, vagy legfeljebb kétes hitelességű részletében ismert jelentést. Az *Alkotmány* abban látott botrányt, hogy a parlamenti közjáték után Darányi magához kérette Egánt és bemutattatta vele beszédének gyorsírásos lejegyzését. Bartha Miklós a rutén nép nyomora felől közelített a kérdéshez a *Magyarország*-ban megjelent vezércikkében. Szerinte nem az a fontos, hogy mit mond, hanem az, hogy mit tesz Egán az ügyben. Az *Egyetértés* szerint a jelentés antiszemita kirohanásokkal volt tele, majd elítélte Barthát, amiért megvédte Egánt. A *Budapesti Napló* példát hozott fel arra, hogy az asszimilálódott budapesti zsidó is lenézi a „lengyelzsidót”. Egánt felekezetiileg elfogultnak tartotta és kifejezte reményét: ha tényleg elhangzottak azok a mondatok, amelyeket a lapok idéztek, akkor a kormány elégtételt fog adni. Az *Alkotmány* arról írt, hogy a sajtó egy része Egán menesztéséről képzelődött, mert azt szeretné elérni. Az *Egyetértés* hosszú, a saját előítéletei alapján torzított részleteket közölt a munkácsi beszédből. A *Magyar Állam* szerint az Egán által üzletvitelük miatt bírált ruténföldi zsidók megvédése fel fogja szítani a politikai antiszemitizmust.

Mint említettük, Fest Lajos napirend előtti felvetésére a Házban Darányi azt válaszolta, hogy lehetőséget fog adni Egánnak, beszéde hiteles szövegének bemutatására.

A valóban elhangzott szöveg – amely a február 12-i előadás gyorsírásos jegyzőkönyve alapján készült 194 oldalas nyomtatott kiadvány – 17-én

délelőtt a parlament irodájában volt, az érdeklődő képviselők igényelhet-tek példányaiból. Ez az akkori utazási viszonyok és nyomdatechnika mel-lett hihetetlen teljesítménynek számított!

Az oka a következő volt: február 17-én „Rosenberg Gyula, a képviselő-ház többi izraelita tagjaival történt megállapodás alapján szóba akarta hoz-ni a maga részéről is az Egán ügyet – írta meg az *Alkotmány*. – Minthogy azonban az ülés folyamán arról értesült, hogy Darányi miniszter teljesen szabadelvű irányban fog nyilatkozatot tenni, elállott a szándékától, amely különben csak azt eredményezte volna, hogy a keresztény baloldalon nem maradtak volna adósok a válasszal.”¹⁸

Végül úgy történt, hogy a földművelésügyi miniszter napirend előtt szót kért azzal az indokkal, hogy válaszolni kíván Fest Lajos korábbi felvetésére. Felolvasta Egán levelét, amelyben a miniszteri megbízott elismerte, hogy olyan kitételeket tett a beszédében, melyek arra a feltevésre adtak alkalmat, mintha ő egy bevett hazai felekezetet meg akart volna sérteni. De ez a szándék tőle teljesen távol állt. Ezzel a nyilatkozattal Darányi az ügyet lezártnak tekintette, élet elvette, tulajdonképpen elegánsan kiállt Egán mellett. Ráadásul ez egy felvetésre, tehát nem interpellációra adott válasz volt, így vitára nem adhatott okot, és a házszabály alapján az elfogadásáról sem kellett határozni.

Egán halálát a budapesti liberális sajtó azonnal öngyilkosságnak akarta láttatni. Botlik József a könyvsorozat első kötetében¹⁹ alaposan bemutatta ezt a kísérletet. A dokumentumok közül feltétlen meg kell említenünk egy kis füzetet, amely közvetlenül az esemény után íródott. Bihar Jenő – ma úgy neveznénk, oknyomozó újságíró – a miniszteri megbízott halálának körülményeit vizsgálta ki. Az eseményeket alaposan feltárva az önkezűs-éget kizárta, a baleset ellen pedig komoly érveket hozott fel. Ebből követke-zően véleménye szerint Egán Ede orvgyilkosság áldozata lett.

Ezután, bár voltak rá törekvések, nem sikerült az ellenzőknek az akciót leállítaniuk, sem az eredeti céljaitól eltéríteniük. Kazy József vezetése alatt a harc elsősorban a terepen zajlott. A helyi eredmények ellenére a helyzet összességében lassan javult. Ebben az aránylag csöndes időszakban rend-szeresen jelentek meg nyomtatásban a miniszteri kirendeltség munkájáról éves beszámolók, melyek digitalizálva az interneten hozzáférhetőek, így ezeket kihagytuk a gyűjteményből. Viszont 1910 végén, 1911 elején újra a kazár kérdéstől volt hangos a sajtó. Ennek az okát érdemes megvizsgálni.

Pontosan nem tudjuk, mi élesztette fel az ügyet a kilenc éves tetszhalál-ból, de van egy feltételezésünk. 1910. augusztus 6-án mutatta be Janovics

Jenő igazgató társulata az alig egy hónapja megnyílt kolozsvári Nyári Színházban (Színkörben) Géczy István *Kazárföldön* című 3 felvonásos zenés népszínművét. A darabot Bartha Miklós szociográfiája ihlette, később az ország több színpadán is bemutatták. Az *Egyenlőség* című, önmagát *Politikai jellegű, zsidó felekezeti és társadalmi hetilap*ként meghatározó újság jelzésére, mely Géczy darabját „antiszemita népszínműnek” nevezte, megindult a budapesti sajtó lejáratókampánya a színdarab ellen, melynek célja az volt, hogy megakadályozza más városokban az előadását. Természetesen erre válaszul a politika túlsó oldalán is elővették a kazár-témát.

Azonban egy közjáték nem várt irányba terelte az eseményeket. Fényes László, *Az Est* című bulvárlap cikkírója, feltehetően szenzációt keresve elutazott a helyszínre, s ötrészes cikksorozatban leírta – a valóságot. A szerző nem vádolható – és eddig még senki sem vádolta – antiszemitizmussal. Világnézetéről elég annyit előrebozsátanunk, hogy később, 1918 októberében a Nemzeti Tanács tagja és a nemzetőrség kormánybiztosa lett.

A hegyvidéki viszonyok ismertetése során, a rutén nép sanyarú helyzete okát keresve hasonló következtetésekre jutott, mint Bartha Miklós szűk tíz évvel azelőtt. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Fényes felmérése szerint az ország keleti hegyvidékén a helyzet nem javult, sőt, az elnyomás és a kifosztás állandósult. Aki pedig a tudósításába beleolvast anélkül, hogy tudná, ki a szerzője, azt hihetné, hogy Bartha írta.

Fényes László írásai nagy vihart kavartak, felkeltették az érdeklődést a már lassan elfeledett rutén ügy iránt. A lapok részleteket közöltek a tudósításból, hozzátettek ezt-azt, még színezték is. Az egyik alátámasztva látta általa a bevándorolt zsidóság üzelmeit. A másik oldal pedig kihasználva megállapításait, arra hivatkozott, hogy a kormány milliókat költ a rutének megsegítésére, még sincs semmi hatása, és támadta az akciót *Az Est*ben közöltek alapján. A földművelésügyi minisztérium – meg sem várva a sorozat befejezését –, 1910. december 12-én „a hegyvidéki nép nyomorát s emellett a kirendeltség működését is érintő közleményekre vonatkozólag sürgős felvilágosító jelentéstétel végett”²⁰ elküldött több újságkivágást Munkácsra. A miniszteri kirendeltség válaszában megírta, hogy a mellékelt újságcikkekben és *Az Est*ben megjelentek nagyban és egészeiben hűen szemléltették az ottani lakosság elmaradott helyzetét.

*Az Est*ben megjelent cikksorozat több napos parlamenti vitát is gerjesztett, de a radikális lapok is támadták.

Az írásokat a Fényes Samu által alapított és szerkesztett *Uttörő* című hetilap vezércikkben kritizálta. Megállapította ugyan, hogy a riportban nincs

tán egy hamis adat sem, mégsem igaz a kép, amit ábrázol. Veszélyesnek ítélte ugyanis az *Uttörő*, hogy az általa képviselt radikális merkantilista szemléletnek ellentmondott Fényes László cikksorozata. Ráadásul egy másik radikális merkantilista lap részéről. Nehezményezte is Fényes Samu és roppant veszedelmes dolognak tartotta.

„Mert hisz az egész antiszemitizmus sem volt más soha, mint a gazdasági elégedetlenség általános, de csak félig öntudatos érzése, mely az egész társadalmi szervezetet megfeküdte. Ezt az elégedetlenséget a latifundium s a kötött birtok fakasztotta, de a latifundiumnak mindig volt annyi magához való esze, hogy valahányszor érezni kezdette, hogy az elégedetlenség már-már kitör, odadobta bűnbaknak a zsidót. Baj van? Üssétek a zsidót, mert mindennek ő az oka. Hát ezt a taktikát újabban a szabadgondolkodás meg az elfogulatlan szociológia csúffá tette, kimutatván, hogy e congestióknak nem a zsidó, hanem a nagybirtok az oka. Épp most lépett ki az ellentét a vita stádiumából a harc stádiumába. Harc, ahol az agrárizmusban szervezkedett nagybirtok a szövetséges klérussal áll az egyik oldalon – a nép, a dolgozó középosztály, élén a merkantil érdekeltséggel, a másik oldalon. Mert képmutatás ez a »kazárkodás«. A kazár: zsidó. Még csak nem is másfajta. (...)

Ez olyannyira nyilvánvaló, hogy az a kétszínű kenetes kormányzat, mely Bánffy Dezső után következett s melynek egyik illusztris képviselője Egán volt, kapott azon, hogy Egán kifaragta a kazár szót, melyet lepel gyanánt lehetett az antiszemita törekvésekre borítani. Csak a kazárt verték, de a zsidónak fájt. (...)

Az elfogulatlan szociológia az oligarchia régi taktikáját annyira csúffá tette, az antiszemita, nacionalistáskodó jelszavakat olyan silány törekké csépelte, hogy már maguk sem mertek vele, csak a legsötétebb végeken előhozakodni, ott is siker híján. De mekkora fegyvert kap a reakció, ha épp a progresszió táborából hallják az ő rágalmaikat olyan igazságok gyanánt hirdetni, melyeket még azok sem tagadhatnak le, kiknek érdekükben állana. Hisz láttuk, hogy *Az Est* cikkeit hogy siettek a néppárt s a zoltánkák kiaknázni. Kazár és zsidó között nincs különbség, csak a műveltségben és a gazdasági körülményeikben. Ha a kazár fajtabeli sajátságai nyomán emberirtó a Verchovinában – nem zárkozhatni el attól a következtetéstől sem, hogy általában ártalmas a zsidóság. Pedig próbálják csak kiemelni a zsidóság ipari s kereskedelmi tevékenységét ez ország munkamegosztási szervezetéből, tessék tudományukat, írásait, szellemi műveiket, agitatív energiájukat kikapcsolni ez ország elmebeli produkciójából: milyen félbalkáni nivóra süllyed gazdasági s szellemi életünk!”²¹

A hegyvidéki gazdasági akció megítélésével kapcsolatban a legfontosabb kérdések: Mi volt az oka annak, hogy a budapesti sajtó antiszemitának nyilvánította? Miért küzdött folyamatosan ellene? Ha már megszüntetni nem tudták, miért akarták a lényegét megváltoztatni? Úgy érezzük, az összegyűjtött dokumentumokban megtalálhatók a válaszadáshoz szükséges információk.

Röviden összefoglalva: A hegyvidéki gazdasági akció – erről nincs is vita a történészek között – sértett bizonyos zsidó gazdasági érdekeket, elsősorban helyi szinten. Eleinte kevesebbet, addig, amíg csak a Schönborn-Buchheim hitbizomány munkács–szentmiklósi uradalma egy részének a kibérléséről és a bérletek kedvezményes továbbadásáról volt szó. Amikor azonban Egán Ede irányításával a helyi görögkatolikus lelkészek fogyasztási- és hitelszövetkezeteket kezdtek el szervezni, akkor már javában folyt a háború. Egán jól látta, hogy a hegyvidék népének megmentéséhez, az akció sikeres folytatásához a rutének életmódját kell megváltoztatni. A mértéktelen pálinkafogyasztást úgy akarta megakadályozni, hogy az egyes falvakban a fogyasztási szövetkezetek áruraktárjai részére italmérsi jogot kért. Ez volt az az érdeksérelem, amelynek akár csak az említése is a felszínen a végletekig fokozta a harcot.

Eközben a lényegről mélyen hallgatott a korabeli sajtó, legfeljebb csak célzások találhatók rá: Megmaradjon-e a gazdasági akció fő célja? Azaz, az arra szánt költségvetési forrást a miniszteri kirendeltség – és most leegyszerűsítjük a kérdést – például svájci tehének vásárlására fordítsa, amelyeket kiad a rutén gazdáknak, hogy ezáltal boldoguljanak? Vagy nagy beruházásokra – hidak, közutak, vasutak építésekéltse –, melyek kivitelezési munkálatait a versenytárgyalásokon nagy eséllyel a tőkeerős, zsidó tulajdonú vállalatok nyernék el, és eközben azt lehetne hangoztatni, hogy kereseti lehetőséghez jut ezáltal a szegény rutén?

Feltehetően ez utóbbi volt Budapesten a vezető zsidóság gazdasági érdeke, amely ebbe az irányba mozgatta az akció elleni küzdelmet, odadobva a közvéleménynek és a politikának a kazár-kérdést. Amiből persze azonnal zsidókérdés lett.

Ebből következik, hogy a hegyvidéki gazdasági akció története a mai napig hatással van a közgondolkodásra. Egán Ede miniszteri biztos és a kirendeltség tevékenysége a hírlapok cikkeinek állandó kereszttüzéiben zajlott. A háború a rutén akció támogatói és ellenzői között robbant ki. A korabeli sajtó a csaták fegyvere volt. Az azóta keletkezett irodalom a szellemi harc folytatásának tekinthető. Az ütközetek még napjainkig is tartanak. A *mai* közvélemény – történeteket ismerő – egyik része axiómának tekinti a *korabeli*

harc taktikájaként alkalmazott tételt, miszerint Egán antiszemita volt, munkáját zsidóellenes érdekek vezérelte. A *másik* része, népmentő tevékenysége és tragikus sorsa miatt a magyarság vértanúját látja benne, amiben pontosan az erősíti meg, hogy az *egyik* része antiszemitának tartja őt.

A hegyvidéki akcióra vonatkozó összes fontos dokumentum most először került összegyűjtésre és kiadásra ebben a kötetben.²² Így minden olvasója közvetlenül alkothat véleményt arról, mi is történt valójában.

JEGYZETEK:

¹ Bartha Miklós: Kazár földön. Ellenzék Könyvnyomda, Kolozsvár, 1901.

² Halász Géza: Ötvenezer beregmezei orosz létkérdése. Munkács, 1896.

³ Emlékirat az Északkeleti-Kárpátok közt és alján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában. Benyújtják: Firczák Gyula munkácsi püspök (...) H. n. [Budapest], é. n. [1897.]

⁴ Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 220. o.

⁵ Egán Ede: Javaslat a gróf Schönborn-féle munkácsi és szent-miklósi hitbizományi uradalmakból az államkincstár által bérbetett hegyvidéki gazdaságok felhasználására nézve (...) H. n., é. n. [1898].

⁶ Egán Ede: A hegyvidéki földművelő nép közgazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson, 1900. febr. 12-én tartott értekezletről szóló jelentés. (...) Budapest, 1900. (A továbbiakban: Jelentés.)

⁷ Páris Frigyes: Tájékoztató a ruthén akciónál való működésem felől. Budapest, 1904.

⁸ Bihar Jenő: Egán Edét meggyilkolták. Budapest, 1901.

⁹ Komoróczy Géza: Zsidók a magyar társadalomban. Írások az együttélésekről, a feszültségekről és az értékekről. 1790–2012. I. rész. Kalligram, Pozsony, 2015. 595–604. o.

¹⁰ Uo. 595. o.

¹¹ Jelentés. 162–163. o.

¹² Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Ungvár, Beregszászi fióklevéltára. (A továbbiakban: KTÁL.) Fond 772. opisz 1., odin. zber. nr. 195., sztr. 52. (o.)

¹³ Uo. sztr. 46. (o.)

¹⁴ Uo. sztr. 52–53. (o.)

¹⁵ *Budapesti Hírlap*, 1897. szeptember 12. 8. o.

¹⁶ *Pesti Napló*, 1900. szeptember 29. 5. o.

¹⁷ *Budapesti Hírlap*, 1900. február 14. 2–3. o.

¹⁸ *Alkotmány*, 1900. február 18. 5. o.

¹⁹ Darányi Ignác, a magyar mezőgazdaság megújítója. I. kötet. Botlik József: A magyar nemzetpolitika előfutárai. Darányi Ignác – Egán Ede – Kazy József. Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. Budapest, 2018.

²⁰ KTÁL. Fond 772. opisz 2., odin. zber. nr. 810., sztr. 11. (o.)

²¹ *Utörő*, 1911. január 1. 3–4. o.

²² Darányi Ignác, a magyar mezőgazdaság megújítója. II. kötet. Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért. Válogatott dokumentumok (1896–1910). A dokumentumokat összegyűjtötte, szerkesztette és a bevezetést írta: Kása Csaba. Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. Budapest, 2018.